

Joan Veny (Barcelona)

Coromines, colós de l'etimologia

1 Introducció

Al llarg de diverses visites que un grup de col·legues vam fer a J. Coromines, vaig tenir ocasió d'admirar els seus vastos coneixements, la seva memòria feliç, la seva singular erudició, una intel·ligència preclara, una capacitat de relacionar mots de llengües diferents; s'hi endevinava a més una voluntat fèrria, una tenacitat inestroncable, una laboriositat exemplar, que es trobaven al darrere del gran diccionari etimològic castellà i de les dues grans obres que seguirien, el diccionari etimològic català i l'*Onomasticon Cataloniae*. Sens dubte estem davant el més gran etimologista de tots els temps de l'espai català i hispànic i el que ha inscrit en lletres d'or el seu nom en la galeria d'etimologistes de tot el món. Catalunya, o, com deia ell, la Catalunya Gran, és a dir, tot el domini de parla catalana pot sentir el noble orgull de comptar-lo entre els qui de manera més intensa s'han endinsat en l'entranya de les seves paraules i han catapultat el català cap a esferes internacionals. Convindreu amb mi que la preparació i redacció de les tres obres mencionades, pel seu volum, per la seva monumentalitat, exigien tres vides. I bé, Joan Coromines, ho va fer en una de sola, amb alguna col·laboració, tot s'ha de dir, però caient en gran part el pes de la redacció sobre les seves espatlles.

La nostra admiració s'ageganta quan, contemplant el conjunt de la seva obra, trobem edicions de textos antics i moderns (*Libro de Buen Amor*, Cerverí de Girona, *Gramàtica* de Fabra), converses tot maldant per a una ampliació de la normativa catalana, traduccions de caire divers (*Khalidassa*, *Lateinische Umgangssprache* de Hoffmann), un estudi sobre el lèxic aranès, un text de divulgació lingüística que va esdevenir un veritable *bestseller* (*El que s'ha de saber de la llengua catalana*), valuosos epistolaris amb intel·lectuals del moment o els textos narratius de les 215 excursions. Aquí m'ocuparé solament de la seva línia d'investigació etimològica, tot i que, per les característiques d'alguna de les seves obres, traspassi aquesta frontera cap a altres camps col·laterals.

2 L'etimologia: evolució – importància

L'etimologia estudia l'origen de les paraules. Però no basta establir el punt d'origen. Cal resseguir l'itinerari de canvis fonètics i semàntics que trenquen l'opacitat de la relació entre mot originari i resultats moderns. No oblidem que probablement unes tres quartes parts del lèxic d'una llengua estan formades pels seus sentits secundaris o figurats. I en el cas dels topònims, la recerca és més difícil: de *Besalú*, per exemple, coneixem el significat [bəzəl'u] però n'ignorem el significat, a diferència d'un apel·latiu, com *braç*, del qual coneixem tant el significat [bras] com el significat ['extremitat compresa entre l'espatlla i el colze'].

L'etimologia és la columna vertebral de la lingüística diacrònica, la “quintessence de la linguistique diachronique” (Swiggers, 1990). A partir de l'etimologia deduem les lleis fonètiques que regulen un sistema lingüístic, intentem explicar els seus comportaments irregulars, classifiquem les seves tendències semàntiques, detectem els estrangerismes que s'hi han instal·lat (occità, francès, italià, etc.), elenquem els cultismes presos de les llengües sàvies, etc. En suma, gràcies a ella, podem bastir una gramàtica històrica i una història de la llengua: als mecanismes interns posats en relleu s'afegeix la consideració d'agents externs, com les immigracions, les divisions socials, l'auge industrial, les creences, les colonitzacions, etc. A més, l'ortografia d'un mot pot venir condicionada per l'etimologia.

També voldria insistir en un fet important: l'etimologia és la part més plaent i amena de la lingüística. És propi de la curiositat humana pervenir a la causa d'una malaltia, d'un canvi climàtic, de la propietat terapèutica d'una planta, de l'assentament d'un poble. Semblantment, i salvant les distàncies, passa amb l'etimologia que, seguint Coromines, explica com *pagar* i *apagar* (*el foc*) tenen el mateix origen (derivats de *PACEM*, ‘apaivagar’), que *treballar* volia dir ‘torturar’ (sentit present encara en *treball* ‘sofriment’), que *estri* (< *estre*, infinitiu de *ésser*) és congènere del cast. (*en*)*seres* o que *el Papiol* és variant de *el Popiol*, derivat de *pòpia* ‘mamella’ (llat. vg. *PUPEA*) aplicat metafòricament a un turó. I la satisfacció íntima, el voluptuós acontentament d'una descoberta etimològica és com trobar un tros de paradís: personalment m'empengué a mi arran de l'ètim de *pestriu*, *pastril*, *bestriu* ‘tipus de tauró’ enllaçat amb el llat. *PISTRICE* ‘animal monstuós’ (encreuament de *PRISTIS* ‘monstre marí’ x *PISTRIX* ‘fornera’): “tinc la sensació –deia– d'haver rescatat una àmfora mil·lenària que el fang i les correnties dels segles havien soterrat al fons del mar” (Veny, 1979). Si una etimologia ens mena a un tros de paradís, quants trossos de paradís no haurà visitat Coromines al

llarg de la seva vida, ell que n'ha descobertes tantes! He dit en un altre lloc que, quan sabem el nom de les coses, les trobem més belles; quan en sabem l'origen, l'etimologia, les trobem més entranyables, més properes, més expressives.

I encara té un valor afegit sobre altres parcel·les de la lingüística de forta especialització, sense voler ofendre els amics que les cultiven: l'etimologia no aixeca fronteres amb la societat, que, sense coneixements específics, pot seguir amb una certa comoditat els seus plantejaments. Sé que hi ha lectors que llegeixen el Coromines com una novel·la i José Luis Borges deia: “Para mí, la alegría suprema es un diccionario etimológico”.

3 Situació de l'etimologia catalana abans de Coromines

Abans de Coromines, a casa nostra, el conreu etimològic era un camp quasi sense artigar. Grandia ho derivava tot de l'hebreu i els estipendiats per la Diputació (Montoliu, Barnils, Griera) mostraven les seves flaqueses a l'hora d'etimologitzar. Griera defensava que *tou* ‘rusc’ derivava d'*ataiit* i, obsessionat per la procedència llatina de l'èuscar, feia malabarismes per demostrar que el basc *erri* ‘poble’ derivava del llatí *POPULUS* (j). Una excepció gloriosa era F. de B. Moll, un gran professional de la llengua que, tant en el seu *Suplement al REW* com en les entrades del DCVB, va impulsar sobre bases científiques el progrés dels estudis etimològics del català, a més de dur a terme una magistral obra lexicogràfica. Contemporàniament emergirà la figura cimera de Joan Coromines, príncep de l'etimologia catalana i romànica, que completarà i millorarà l'aportació del lexicògraf menorquí.

4 Valoració de l'obra corominiana

Quan un s'acosta a la biografia de Coromines, s'adona que estava predestinat a la lingüística diacrònica. Efectivament ja els 15 anys escriu una carta a Fabra defensant la desinència zero de la primera persona del present d'indicatiu, als 17 llegeix la Crònica de Jaume I, fa un estudi crític titulat *Bertran del Falgar. Estudi de la persona i de les obres d'un poeta provençal de la Decadència*, del qual despulla el vocabulari de cara a un diccionari etimològic, als 18 estudia provençal antic amb la gramàtica d'Anglade i entra en contacte amb l'*Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes*, de K. Brugmann (1905), als 19 inicia els seus primers contactes amb l'aranès, arran de l'estiueig a Lés de la seva família, i als 20 anys ja s'ocupa d'unes etimologies

araneses (1925) (fixem-nos en els temes del seu interès: etimologia, llengües indoeuropees, llengua antiga, occità-gascó, normativa). A Barcelona va rebre classes de filologia romànica (1923) (de Griera les referències al qual seran sempre negatives), a Montpeller, de fonètica (Grammont) i dialectologia (Millardet), a Zuric de lexicografia i etimologia (Jud), a París, d'etimologia francesa (O. Bloch) (1929), de romanés (M. Roques), de grec, llatí i gòtic (Vendryes), d'indoeuropeu (Meillet), a Barcelona, de lexicografia (Fabra), a Madrid, de doctorat (Menéndez Pidal i Américo Castro). Això implicava unes bases sòlides de filologia romànica per a poder afrontar el repte d'un dels temes més espinosos de la lingüística, l'etimologia.

El cultiu de la seva clara vocació es plasma amb una dedicació obsessiva al treball de la llengua, que comença en plena joventut i continua en la maduresa, dedicació centrada en l'etimologia castellana i catalana, així com en l'onomàstica, jalonada amb denses jornades de 12–14 hores. Amb una dedicació tan intensiva a la ciència lingüística es comprèn que, davant el dilema de convertir-se en un científic o en un divulgador, optés clarament per la primera línia, posant èmfasi tanmateix en el lèxic que, en la seva projecció etimològica i semàntica i per les seves adherències històriques i culturals, bastia un pont amb la societat no especialitzada en lingüística.

5 Documentació

L'etimologia es fonamenta en tres pilars, que Coromines té ben en compte: la documentació, la dialectologia i la lingüística romànica. Quant a la primera, per a la preparació del diccionari castellà va buidar revistes, tot i les limitacions de les biblioteques sudamericanes; va treure cèdules d'obres literàries castellanes, tot superant dificultats com la manca de microfilms, de fotocòpies, d'edicions fiables, d'un diccionari històric (només disposava de les lletres A–B del de la Acadèmia Espanyola). Per al diccionari català, addueix textos medievals, entre els quals el preciós *Inventari Alart*, que ell explota per primera vegada, i el testimoni de grans escriptors com Verdaguier, M. Vayreda, E. Vilanova, Rusiñol, Oller, Maragall, Carner, Ruyra, J. Santamària. La feina a vegades esdevé difícil com la consulta del *Libro Lucero de Benasque* (“extracté, a pesar del frío y de la falta de luz, la mayoría del contenido del todavía inédito”; TH, I: 235). Aprofita per corregir males lectures, com **reuitja* per *rautija*, etc. Té en compte versions diferents de l'*Atlàntida* de Verdaguier. Posa la primera datació de cada paraula, conscient que seran fàcils les retrodatacions que probablement no modificaran els resultats de cada monografia (tret de casos de manlleus); a aquests erudits,

“¿para qué –escriurà– quitarles esta fácil satisfacción?” (DCEC: XIX). La primera documentació pot provenir d'un antropònim, com en el cas probable de *boig* (s. XVII: *Bog*, any 1197).

Subratlla la importància dels textos antics, però sempre controlats a través de la dialectologia (TH, II: 30); i, en aquest sentit, no falta una amable reconvençió a Gilliéron per l'excessiva valoració dels dialectes i un total desdeny de la documentació (TH, I: 269).

6 Dialectologia

Pel que fa a la dialectologia, les dades de recollida directa són ingents i molt valuoses, a diferència del diccionari castellà (on les dades de primera mà provenien de l'andalús, especialment oriental, a través sobretot de la família de la seva esposa, o de la seva estada a l'Argentina). Coromines coneixia els cànons de l'enquesta dialectal: bona selecció dels informadors, espontaneïtat, poca intervenció oral de l'investigador, paciència, cordialitat, recurs en darrera instància a la traducció. El recull lingüístic era complementari del toponímic i d'aquí venia el seu valor: centrat l'informador sobre els noms de partides, turons i barrancs, restava desinhibit en la seva elocució i es manifestava de manera més espontània. El Diccionari català és ple de referències a un mot, una variant, recollits personalment i al lloc concret (recordem que va recórrer 2000 municipis de tot el domini): “el vaig sentir, en efecte el 1963, i pronunciat *bògamaríns* a gent de la costa del cap de la Nau. Però, ja abans, un dels més savis cuiners de Xàbia, m'havia parlat, varietat curiosa, dels *bokamaríns*, que s'havia d'escarrassar fent-los pescar als qui el proveïen, per satisfer les demandes dels bons discernidors i gurmets que freqüenten el seu restaurant” (DECat, II: 35b, 50–57). A propòsit de bolets: “a Banyalbufar me'n detallaren bastants [...] *kaçòmes*, *kámes.ékes*, *pens de rate*, *zírçolàs* [...] (1963), el derivat retrògrad *bólos* usat com a nom genèric dels fúngids el sento a Beniarrés i a Alcalà de la Jovada (1962); en aquest poble el terme abraça els *fongos* (grossos i grocs, altre mossarabisme), *bolos blancs*, *morenes* i *asclatasangs*; [...] *bolét* a Lutxent [...]; a Confrides [...] *gíula* (cf. *gírgola*) –és 'bolet que ix de les soques, molt bo, més fi que l'esclata-sangs' (1963)” (*ibidem*, 68a, 29–40). El pont amb la cosa surt aquí i allà; així respecte al peix *juliola* diu: “pels pobles entorn de Sant Pol, on he sentit de forma dissimilada *huriola* moltes dotzenes de vegades, i n'hi he vist pescar, al costat meu, moltes [...] Jo cap: mirava” (DECat, IV: 916b); altres vegades degusta l'espècie estudiada, com passa amb el *tacó*, un peix pla, “me'n compro un –diu– per a conèixer el referent” (l'lastima que la seva etimologia sigui tan desafortunada!). També li agradava d'aduir mots sen-

tits a la seva tia de Girona (Gulsoy, 1987). Quan hi havia dubtes, recorria a voltes a diversos subjectes (Veny, 1999). O li agradava de confirmar o desmentir dades de corresponsals del Diccionari dels dialectes de l'IEC. No hi falta informació proporcionada per escriptors i lingüistes, bons coneixedors de la seva varietat dialectal com Xuriguera, de Juneda, a propòsit de *bogal*, o Josep Giner respecte dels parlars valencians. A voltes la informació és tan densa que li permet de traçar un mapa, com per als límits de *farnaca* 'llebre petita' i de *catxap* 'conill jove' (DECat, s.v. *catxap*).

Recordem que el coneixement dels dialectes peninsulars desmunta el caràcter de substrat precolombí atribuïts a mots americans com *garúa* 'roina, pluja menuda', *piola* 'cordell', *chicote* 'fuet', tributaris, segons ell, de les corresponents varietats dialectals hispàniques (TH, I: 292–302).

7 La lingüística romànica

El tercer pilar de l'etimologia romànica és el coneixement de les altres llengües romàniques i la seva comparació amb la llengua objecte d'estudi. De fet, tant el diccionari castellà com el català són diccionaris romànics. Vocables obscurs del *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch* (1894–1924), de Levy, són ben interpretats per Coromines (Gulsoy, 1992: 40–41). Fa goig comprovar com en l'àmbit internacional de la romanística, els diccionaris corominians són obres de referència. El *Lessico etimologico italiano*, dirigit per Max Pfister, en vies de publicació i que assessoro per la part catalana, té molt en compte les opinions de Coromines. Consultats uns col·legues portuguesos sobre quin era el millor diccionari etimològic de la seva llengua, no van dubtar a respondre que era el Coromines castellà.

És indubtable que, fent una comparació amb els mots congèneres d'altres llengües neollatines, podem trobar el bon camí de l'etimologia d'un mot de la nostra llengua. El DCVB derivava *roina*, *roinar*, *roinejar*, del llat. RUINA; però Coromines ens duu per un altre camí: tenint en compte les formes *rosinar* de l'occità i del sard, derivades de *rosar* 'ruixar', tindríem *roinar*, *roinejar*, amb grau zero de la *-s-* per dissimilació. Per tant, la forma catalana ha fet llum sobre altres formes romàniques,

Una pacient recerca d'Eva Buchi (en premsa) ha fet veure el nombre ingent de mots romànics, no castellans ni catalans, que són tractats en els diccionaris de Coromines: 285 afecten el gallegoportuguès, 270 el francès i francoprovençal, 180 l'italià, 116 l'occità (amb el gascó), a més del sard (14), el romanx (6) i el romanès (13). En aquest estudi, Buchi ha mostrat com alguns mots romanesos han vist modificada la seva etimologia gràcies

a la interpretació del savi català i com ha estat en general acceptada pels romanistes; així, el rom. *tont* / *tânt* 'estúpid', cast. *tonto*, s'explica a partir de l'onomatopeia i no del llat. *ATTONITUS* (Diez), proposta acceptada per Wartburg, Colón, Pfister i pels lexicògrafs romanesos.

8 Terminologia

Per a desenvolupar les seves idees sobre cada mot, a més de la terminologia corrent en lingüística diacrònica, Coromines necessita altres eines. Per això introdueix *voces de creació expresiva* o *fonosimbòlicas* "que sugieren directamente una idea por el valor psicológico de las vocales o consonantes"; *floreo verbal* (cat. *floreig verbal*), traducció de l'al. *verblümter Ausdruck*, com *ir a Peñaranda* per 'ir a empenyarse algo'" (o *anar a Badalona* 'badar'); "*metacedensis* como el lat. *RUCTARE* (una vez perdido *RUGERE*) se cambió en **RUPTARE* (fr. *roter*, cat. *rotar*) injertándolo en el tronco de *RUMPERE*" (DCEC: XXXII, n.1).

I en el diccionari català, utilitza termes útils per a la lingüística romànica com *epiterrènic* 'pertanyent al substrat mediterrani' (DECat, X: 17b); per a la gramàtica històrica com *lexicomòrfic* 'pertanyent a la formació de mots' (DECat, X: 28a); per als neologismes infantils com *paidolàlia* per a designar els mots de creació infantil (*teta*, *conco*, etc.), i l'adjectiu *paidolàlic* (DECat, X: 38b); per a la geolingüística com *transsucrònic* 'dellà el riu Xúquer' (On., IV: 92a, 16; DECat, V: 28b, 4; On, VIII: 148a, 34), *transpalàntic* 'dellà el riu Palància' (On., IV: 92a, 16; DECat, V: 674a, 8–9); per a la toponímia com *trifini* "indret en el qual coincideixen els termes de tres municipis o jurisdiccions" (DECat, VIII: 832a, 18–19; DECat, IX: 55a, 10–12), *quadrifini*, quan són quatre els termes que conflueixen ("vora el quadrifini amb Muro, Sta. Margalida i Llubí" [On, VII: 332a, 57–59]); per a la fonètica com *vibril·lació* que tradueix el cast. *rebilamiento* (DCEC); *transglutinació* (cas de **sol·la* < **lol·la* < **lodla* < *ALAUDULA* [IH, I: 258 i n. 8]); *repercussió* de *r* (*murtra* < *murta*, DECat, V: 173b) o *r* *repercussiva* (Alcossebre); *retrograde* 'regressiu' (*bolo* ← *bolet*).

9 Aportació original

Com en els diccionaris de llengua, també en els etimològics és freqüent el plagi, tant aquí com en altres dominis. No és aquest el cas dels diccionaris de Coromines del qual voldria destacar els següents aspectes:

- 1) Les bases de la seva recerca, com he dit, són la documentació, els dialectes i la lingüística comparada; afegim-hi la gramàtica històrica (-illa < -ICULA [forquilla, falçilla, etc.] no és castellà) i el llatí vulgar (INFLARE > inflar, a partir de IN- llarga per un procés d'allargament de la I davant N o S [DECat, IV: 853a]);
- 2) No tenen el caràcter esquemàtic d'obres anteriors (el REW, per ex., o el *Diccionario* de García de Diego);
- 3) Són crítics, repassen les interpretacions donades i s'analitzen críticament, censurant-les, acceptant-les o matisant-les;
- 4) Es presenten les entrades segons els mots de la llengua estudiada, amb els seus derivats i compostos (amb lògiques remissions) i no segons l'ètim (com fan el REW i l'FEW), ocupant-se en la mateixa entrada de geosinònims i sinònims antics i/o moderns (sota l'entrada *llavi*, tracta també de *morro*, *pot*, *llambrot* [DECat, V: 106–108]);
- 5) En el cas del català, el determinant *complementari* implica l'addició de nombroses formes antigues i modernes no recollides fins aleshores;
- 6) En el cas del català, es fan múltiples propostes etimològiques o es desfan un munt d'ètims errats;
- 7) El diccionari Alcover-Moll ha fornït una base ferma d'informació i d'elaboració de materials sense els quals no hauria estat possible el diccionari català de Coromines;
- 8) És cert que no se separa la part documental del comentari com fa el FEW (Baldinger, 1998; Colón, 2005: 269–270): es tracta d'una altra manera de fer, no sé si tan negativa com es vol suposar (potser plantejat d'aquella manera el diccionari no es podria llegir com una novel·la);
- 9) A voltes es remunta a l'indoeuropeu, cosa que ha estat objecte de crítica (Baldinger, 1998: 92), però el lector pot prescindir d'aïtal informació;
- 10) S'han fet retrets a la manca d'actualització de la bibliografia dels diccionaris; alguns opinen fins i tot que hagués estat millor que Coromines s'hagués centrat exclusivament sobre una obra (Vàrvaro, 1999: 24): pensem que el gran etimologista es posa a redactar el diccionari català als setanta anys (i l'*Onomasticon* als vuitanta) i que, si hagués hagut de revisar la bibliografia lingüística i les edicions de textos dels darrers trenta anys, potser no hauria passat del primer volum; i beneïda sigui l'hora d'haver emprès la realització del diccionari català i de l'*Onomasticon* perquè així ens hem nodrit dels portentosos coneixements del savi lingüista que, fins i tot quan s'equivoca, obre finestres de llum o ens estimula a cercar altres camins;

- 11) Un aspecte a vegades deficient es refereix a l'observació de les “realia”, dels referents especialment de la natura (ocells i peixos): la motivació de l'ocell dit *cagamànecs* ('bitxac', *Saxicola torquata*) afecta el seu costum de defecar damunt els mànecs de les eines deixades al camp i no pel fet d'expel·lir uns excrements llargs com a mànecs;
 - 12) Els compostos i derivats no són tractats amb l'atenció que mereixerien: per ex., no s'explica la motivació de la planta anomenada *apagallums* (que Verdager aclaria fa més d'un segle: quan hom hi bufa, com qui apaga un llum, s'escampen, volen els pèls blancs de les seves llavors [Veny, 2006]); o en els compostos d'origen grec no s'especifica els que han arribat a través del francès com en el cas de *gastronomia* (la primera documentació del DECat és de 1868, però ja es troba en Figuera [1840], mot que copia del diccionari castellà–francès de Núñez de Taboada);
 - 13) Per a fer mengívols els seus articles, afegeix detalls, a voltes biogràfics, que no tenen a veure amb l'etimologia explicada (recordem els xetons que degustava a Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila [s.v. *aixeta*], un excursus sobre el lloc on Maragall va escriure *La vaca cega* [DECat, X: 48] o algun efluvi poètic);
 - 14) És sabut que Coromines es mostra àcid, cantellut, acrimoniós amb alguns col·legues, sovint d'una manera gratuïta, infundada, la qual cosa ha provocat, especialment a l'exterior, crítiques dures que altrament, tot reconeixent els seus possibles errors, no haurien estat tan rigoroses.
- Em permetran que desenvolupi alguns dels punts suara esmentats.

10 Noves unitats lèxiques

Noves unitats lèxiques, precedides del signe +, pertanyents a la llengua antiga, als dialectes, a l'argot, augmenten el patrimoni lèxic del català: ant. *alfacara* 'tipus de terra', ant. *escassà* 'coix', *guill* 'tipus de mineral', *llanges* (argot) 'sabates fines', *morteraire* 'encarregat de manejar el morter d'artilleria', *esmocalleis* 'legulei, picaplet', etc. Avui, amb el preciós índex de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas –un esforç que mai els agrairem prou– són fàcilment localitzables aquests mots. I fins els que figuren fora del seu orde alfabètic (*mifa* 'òliba', *escaibre* 'baldufa', *bessa* 'branca grossa', *xopina* 'mesura de capacitat',...). Tanmateix hi són absents mots com *bacarnart* 'beneit', *bateó* 'bolet', *jaumet* 'corc', *garrabís* 'calamarsa', *barloc* 'barreja de neu i fang', *sell* 'garbera', ross. *juliana* 'bacallà', etc., tot i que algun d'aquests obllits és reprès al Suplement (per ex., *brogina* 'xarxa de pescar').

11 Noves etimologies

Devem a Coromines la gran tasca d'haver desvelat un nombre altíssim de mots l'origen dels quals restava opac, desconegut. Vet-ne aquí unes mostres, deixant a part els arabismes i hel·lenismes, dels quals m'ocuparé més endavant.

Entre les etimologies que considero inatacables citem *abassegar* (< *abcegar*), *bombolla* (< BUL-BULLA), *barnilla* (< *balenilla*, der. de *balena*), *biot* (< *albiot*, *aubiot*, diminutiu depreciatiu), *bogal* 'balder; generós' (< VULGARE), *deler* (< DELIRIUM), *estugós* (< AESTUOSUS), *esvoranc* (< preromà BORA 'forat'), *llacor* (< der. de *llac* < LACU, i no DE LIQUORE), *pastrim* 'lloc on es pasta i es cou el pa' (< PISTRINU 'fleca'), *sacsar* (< SUCCUSARE, i no onomatopèic), *torb* (< TURBO i no de TURBIDUS), mall. *acubar-se* 'desmaiar-se' (< der. de *cup*), mall. *estar en là* (< *en l'àer*), *juliola* 'donzella (peix)' (< der. de JULIS i no de *julio*), *lladriola* (< cat. ant. *llàdria*), ross. *refatjaire* 'estanyapaelles' (der. d'occ. [*padeno*] *refatcho* '[paella] refeta, estanyada'), etc.

Algunes altres propostes representen esforços lloables, potser infructuosos, de trobar una sortida a l'etiqueta "origen incert", com és ara *aloja* (< ALLUVIES 'inundació'), *alldarull* (< ALLELUIA x *trull*), eiv. *bigarniu* 'infant petit' (< *bec al nin*), ross. *monall* 'biga, cabiró' (< [TIGNUM] MOLINARE 'bigueta de molí'), *boldró* 'redol de sembrat més alt; grup' (< *VELLERONE 'velló'), *eixonar* 'collir olives; desfullar' (< EX-UNDARE), etc. Altres vegades, escèptic davant un ètim, n'exhibeix un altre, ben original, ben agut, com el de *farigola*, que considera un postverbal de **fraigolar* (< FRAGRORARE), per la fragància que exhala.

D'altra banda, en un terreny tan llenegadís, no falten les interpretacions errònies (algunes de les quals hem esmentat de passada), posades en relleu i corregides per diversos investigadors (Malkiel, Straka, Colón, Cosme Aguiló, jo mateix, etc.), tal com ell mateix volia: "No hi ha progrés en ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar" (DECat, I: XII). Paraules massa dures, al meu parer; no ens girem d'esquena als nostres mestres que més aviat ens fan esqueneta perquè els puguem superar. En una ocasió com la d'avui, d'homenatge al gran colós de l'etimologia, em plau d'insistir encara més en els seus mèrits, com és l'admirable seguiment semàntic que fa dels mots; vegeu, per ex., *gallorsa*. O l'anàlisi més aprofundida que la que fa el DCVB de mots com *hostalles* i *hostilles* amb un nou ètim, no d'UTILIA (DCVB) sinó d'USITILIA, metàtesi d'UTE(N)SILIA (cf. occ. *ostilbas*, fr. ant. *ostille* i mod. *outil*). I l'esforç múltiple, insistent, tenaç de trobar l'origen d'un mot que se li resisteix, com és el cas de *ruixó* 'àncora

petita', amb tres propostes o el de *rantell* 'mosquit' ("les variants m'hi han fet pensar tota la vida") per al qual arriba a contemplar sis possibilitats, quedant-se com a probable amb l'origen onomatopèic.

Del seu buceig en el lèxic, amb coneixement profund de la llengua antiga i moderna, sorgeix la consideració de mots fantasma, és a dir, mots o significats de mots que probablement no han tingut cap vida com és el cas de *nítols* 'entranyes', acollit al *Diccionari general* de Fabra, o *galindaines* 'superstició, engany de bruixes'.

Però també té en compte la tendència metalingüística dels parlants, que observen la llengua més del que ens pensem i que hi actuen a sobre, establint relacions entre els mots, modificant els parònims, etc. És així com Coromines recorre als encreuaments per explicar *rautar* com un compromís entre *raure* i *gratar* (o *fretar*), *estifollar* 'esmicolar', mot car a Verdaguer, com un encreuament de *afollar* i *estirar*, i *estifellar*, de *afollar* i *estellar*.

I altres vegades, a la recerca de la veritat, rectifica sigui una crítica precipitada, sigui una anterior proposta seva, com la de *rou* < *RODE < RORE (1929) canviada ara en una regressió de *rouada* (DECat, VII: 460–461). Tanmateix, algunes vegades tendeix a ignorar o a no fer cas de dades que invalidarien la seva proposta.

12 Mots propis del català

L'abundosa comparació de dades inter-romàniques porta Coromines a subratllar la particularitat d'alguns mots, o significats específics, considerats propis, exclusius del català. Es tracta de *vora* usat com a preposició (DECat, IX: 394a, 28–35), *taiijà* 'home rústic, inculte', *aldarull*, *esgarrijar-se*, *caramull*, *runa* (compartit amb l'aragonès i el murcià), *espurna* (també en aragonès i gascó), *maldar* (DECat, V: 389b, 16–17), *dropo* 'gandul', *ruc*, *espurna* (també aragonès i gascó); pel meu compte hi afegiria, *pestriu* 'tipus de mussola' (Veny, 1979), *vaga* 'cessació del treball amb reivindicació' (Vernay, 1994: 46); *jove* 'nora'. Fins en algun cas sembla que es faci ressò de discutibles postulats vosslerians, com en el cas de *taleia* 'ocupació; dèria' "creació catalana, conforme al geni d'un poble que té el seny de l'esforç pertinaç" (DECat, VIII: 223a) o quan apunta la possibilitat que la neutralització de *a/e* pogués venir afavorida per "un cert tarannà amic de les actituds familiars" (Veny, 1999: 164).

13 El substrat

En el camp del substrat ha fet troballes valuoses (*esvoranc* < preromà BORA ‘forat’) o ha aclarit etimologies que abans resultaven fosques o incertes; el cas del *calabruix* ‘calamarsa’ és important: < CARIA BROIKSAE ‘pedres de bruixa’, com *calamarsa* < CARIA MARTIA ‘pedres de març’. Quasi dos centenars de topònims menors de l’Alt Pallars, no explicats a partir del llatí o del celta, sí que prenen llum a partir de formes basques (*Sorguen* ‘plana de les bruixes’ [< basc *sorgin* ‘bruixa’], *Urdossa*, der. de *urde* ‘porc’, etc. [*Onomasticon*; ETC I: 84–151]); el coneixement de l’èuscar dóna confiança a tals interpretacions: tinguem present la col·laboració de Coromines en el *Diccionario etimológico vasco*, d’Agud i Tovar, amb 670 pàgines d’addicions i comentaris. En les interpretacions de base preromana, però, de vegades es nota una obsessió per remuntar-se molt enrere –massa!– en la proposta de l’etim: el cas de *tacó* ‘Bothus podas’ és significatiu; desviat pel *teccones* gal·loromànics del s. VI, que designaven salmònids, s’allunya de la interpretació més simple que és la comparació d’aquesta espècie amb un tros de pedaç o de sola, propiciada per la subtilitat del seu cos (cf. el mall. *pedaç*); repeteixo el que he dit altres vegades, que per mi és com una màxima: no anem a cercar la veritat a mil llegües si la tenim a dues passes (Veny, 1997), no ens perdem en les bromes de la inseguretats si al costat tenim la llum de l’evidència.

La proposta del *sorotapte* o *sorotàptic* no ha tingut gaire acceptació. És important el nombre de mots que atribueix a aquest poble, entre els quals figuren de tant corrents com *agafar*, *amagar*, *tancar*, *pair*, *clapa*, *clot*, *corc*, etc. (Dini, 2000: 26–29), així com fenòmens tan singulars com el de la palatalització de L- inicial en català i astur-lleonès. Una anàlisi atenta i aprofundida dels casos pot revelar que alguns pertanyen a una etapa anterior o posterior a la cultura dels camps d’urnes; en aquest darrer cas, convé recordar que pobles bàltics com els *galindi* (incardinats dins els sorotaptes) van participar en les grans emigracions cap a les costes del Mar Negre on van establir contacte amb els gots i amb els quals haurien emigrat cap a la Península Ibèrica (Dini, 2000: 37–40).

14 Els arabismes

Devem a Coromines una substanciosa aportació a l’estudi dels arabismes del castellà i del català. Pel que fa al primer, F. Corriente, un dels més conspicus arabistes del moment, ha lloat del nostre lingüista la “impresionante labor de etimólogo”, que representa un “avance gigantesco sobre

todo lo preexistente”, especialment sobre l'obra d'Asín (Corriente, 1999: 77, 74 i 76).

Pel que fa al català ell ha estat el primer a desvelar l'origen de mots fins aleshores inexplicats com *seguer* ‘rusc d'abelles en lloc silvestre’, der. de l'àr. [GUBH] SAGIR ‘rusc petit’ (DECat, VII: 741–743) I gràcies a ell han vist la llum semítica mots com *farnaca*, *atzabó* ‘remor llunyana’, *aritja* (*arítjol*), (*ei*)*xaldiga* ‘espurna’, *farida* ‘inclinació, instint’, *tarquim* ‘llot’, *fleitera* ‘formatgera’, *fardatxo* ‘llangardaix’, *corfa* ‘pell, clovella, closca’, mall. *xalea* ‘flamarada’. D'altres, considerats d'estirp romànica, entrarien en la nòmina dels arabismes, com és el cas d'*enxaneta* ‘infant que corona un castell humà’; més que d'*enjaneta* ‘petita fletxa’, diminutiu de l'occ. *engana*, *enjana*, com vol Coromines (DECat, III: 363), provindria de l'àrab *genet* pel fet que aquell puja de quatre grapes, com si calvalqués, sobre l'aixecador o penúltim casteller (Corriente, 1997).

15 Els mossarabismes

El concepte de *mossàrab* s'ha aplicat a la població cristiana que convivia amb els àrabs i a la suposada llengua romànica que haurien mantingut. Una invenció del semitista Simonet, seguit per Ribera i per Menéndez Pidal, que va influir sobre Coromines. Recurs constant que Colón ha titllat de “mossarabomania”. De fet, hem de reconèixer probables petjades en el terreny de la toponímia (*Muro*, *Campos*) i de lèxic d'àrea local (*atxevo* ‘esquer’, *càrritx* ‘varietat de planta’). Però també hem d'assumir que sovint altres explicacions són més versemblants: *alatxa*, que per a Coromines és derivat de ALLECE, a través del mossàrab, no crec que s'aguanti si tenim en compte la difusió d'aquesta variant palatalitzada per les costes italianes (Veny, en premsa b), d'on hauria arribat al nostre domini, interpretació avalada per altres manlles als dialectes italians (*gúa*, *xanguet*, *rosseti*). Bona colla de mossarabismes atribuïts al mossàrab són resultat de la colonització aragonesa (*gemecar* ‘gemegar’ [Veny, 2002], *sinse* ‘sense’, *lloma*, *colmena*, etc. [Veny, 1991; Martines, 2002]).

16 Els hel·lenismes

L'aportació grega al lèxic mariner català ha estat posada en relleu per Coromines. *Arjau*, *paramitjal*, *estamenera*, noms de parts de la barca, *escar* ‘lloc per a tirar o treure del mar una embarcació’ deuen tenir aquest origen.

17 Catalanismes del castellà

El recurs sovintejat de Coromines a atribuir origen català a una colla important de mots castellans ha estat objecte de crítica; fins i tot s'han llegit afirmacions iròniques a aquest respecte (Mondéjar, 1985, *ap.* Baldinger, 1998: 87, n.7). S'ha parlat dels seus catalanismes “de desig” (Colón). El coneixement de nova informació documental rectificarà –com ja s’ha fet– algunes de les seves propostes. Però sempre restarà vàlid un nombre important de catalanismes que la sagacitat del nostre etimòleg ha fet evident. Més nodrit que la ridícula nòmina d’algunes gramàtiques històriques o històries de la llengua castellana (*nao, seo, capicúa, paella*, Menéndez Pidal, 1949: 26–27; sobre els catalanismes del castellà, vegeu també Prat, 2003).

18 Paper de la normativa

Un estudiós de l’origen dels mots havia de detectar els mots no genuïns, especialment de procedència castellana, més encara tractant-se d’una llengua malmenada pel contacte continu amb altres llengües i privada d’oficialitat, d’escola i de mitjans de comunicació. D’aquesta manera Coromines esdevé un pedagog de la llengua, un corrector lingüístic de gran alçada, però amb propostes que no sempre subscriuríem. I així corregeix errors tipogràfics (**agotnar* → *agotzonar*) o apunta possibles canvis.

Proposa la substitució de **silleria* (“tan lleig com superflu”) per *cadiratge*, *-at, -ada*, de **fiambre* per *viandes fredes*, de **borrador* per *esborrall* (i variants), de *postres* per *clou-dinar* (bella invenció sense futur!), *llevant de taula* o *darrerries*, troba legítim *coça* ‘guitza’ (admès al DIEC) i es mostra condescendent amb *tonto* (“és excessiu condemnar-lo amb termes absoluts” [DECat, VIII: 561–562]), en canvi rebutja l’alguerisme *llumí* (tan expressiu i tan bonic!); es manifesta contra els puristes que prefereixen *moresc* en comptes de *blat de moro*, a causa de la nefanda *-o* final d’aquest mot; està contra la profusió de variants morfològiques, com *essèr* (idea no compartida per Moll: *ésser* com a verb sols viu a l’Alguer, probablement com a italianisme); substituiria *trobada* per *aplec* o *reunió*; reemplaçaria *vessament* per *sobreixit de sang*; en lloc de *enologia*, massa afí a *etnologia* i *analogia* (!), proposa *oimologia*; és amic d’alguna forma dialectal com *perperir* ‘sucumbir’ (DECat s.v. *parir*, per a altres casos semblants, vegeu Veny, 2001: 156–157); hereu de Fabra, malda per una redistribució semàntica de formes concurrents (*gel*, quan és artificial / *glac*, quan és natural; *gegantesc* ‘aplicat a les coses’ / *geganti* ‘aplicat als homes’).

19 Conclusió

En suma, estem davant una de les millors obres de l'etimologia catalana, hispànica i romànica. És una delectança baixar i pujar les columnes denses dels seus diccionaris, especialment el català, selva lèxica domesticada, llum esplendent en el túnel de l'etimologia, una aventura apassionant de la qual són protagonistes els mots amb el seu pedigree, presentats com en una lluita on hi ha morts, ferits, supervivents, ressuscitats i expulsats; un diccionari que no és només etimològic sinó que s'hi donen la mà gramàtica històrica, història de la llengua, dialectologia, formació de mots, lingüística romànica, dietari, sàtira i alguna vegada fins i tot ciència-ficció. Una obra ingent, gegantesca, titànica, duta a terme per un homenot que va viure lliurat abnegadament a l'estudi de la seva llengua i del qual va fer la raó de la seva vida. Honor i gratitud a Joan Coromines!

Referències bibliogràfiques

- Bonada, Lluís (1999): “Les idees literàries en l’obra de Joan Coromines”, dins Solà (ed.), 45–52.
- Buchi, Eva (en premsa): “Joan Coromines et le lexique roman”, dins *Homenatge de l’IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Colón, Germà (2005): “El *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg. A propòsit de la publicació dels índexs generals”, *Estudis Romànics* 27, 267–276.
- Coromines, Joan (1931): *Vocabulari aranès*. Tesi doctoral, Barcelona.
- (1972): *Tòpica Hespèrica*, 2 vols., Madrid: Gredos (= TH).
- Corriente, Federico (1999): “Las etimologías árabes en la obra de Joan Coromines”, dins Solà (ed.), 67–87.
- Dini, Pietro U. (2000): “Preliminari di metodo e prospettive di ricerca sul sostrato preromano (sorotaptico) nel lessico catalano”, *Studi e saggi linguistici* 38 [Supplemento alla rivista *L’Italia dialettale* 41], 7–44.
- Ferrer, Josep / Pujadas, Joan (eds.) (1997): *Àlbum Joan Coromines*, Barcelona: Curial.
- FEW = W. von Wartburg: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn / Bonn / Basel: Klopp / Zbinden, 1928–.

- García de Diego, Vicente (1923): *Contribución al Diccionario hispánico etimológico*, Madrid: Centro de Estudios Históricos (CSIC) (2a ed., *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid: S.A.E.T.A., 1954).
- Gorrochategui Churruca, Joaquín María (1995): “Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas”, *Veleia* 12, 181–234.
- Gulsoy, Joseph (1987): “El *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*: Els objectius”, *Caplletra* 2, 35–47.
- (1989): “La contribució del Diccionari etimològic català (DECat.) de Joan Coromines a la història del lèxic romànic”, dins *Actes du XVIIIè Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Trier, 1986)*, vol. IV, Tübingen: Niemeyer, 385–392.
- (1992): “El diccionari etimològic català de Joan Coromines: uns aclariments”, dins Kobbervig, K. I. / Pacheco, A. i Massot, J. (ed.): *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver, 1990)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 37–59.
- Guiraud, Pierre (1964): *L'étymologie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Martines, Josep (2002): “L'aragonès i el lèxic valencià. Una aproximació”, *Caplletra* 32, 157–201.
- Menéndez Pidal, Ramón (1949): *Manual de gramática histórica española*, Madrid: Espasa Calpe.
- Perejaume (2005): *Amidament*, Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- Prat, Marta (2003): *Préstamos del catalán en el léxico español*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- REW = W. Meyer-Lübke: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter, 1930.
- Solà, Joan (2005): *Joan Coromines com a exemple*, lliçó inaugural del curs acadèmic 2005–2006, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (ed. 1999): *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Untermann, Jürgen (1999): “Joan Coromines y la onomástica de la Hispania antigua”, dins Solà (ed.), 183–192.
- Vàrvaro, Alberto (1999): “Joan Coromines y la lingüística románica”, dins Solà (ed.), 17–27.
- Veny, Joan (1979): “De la bèl·lua al tauró: supervivents catalans del llatí PISTRIX”, *Randa* 9, 51–62.

- (1980): “Sobre els occitanismes del rossellonès”, *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 442–494 (i ara en el llibre *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València: Universitat de València, 2006, 149–187).
 - (1991): “Huellas aragonesas en los dialectos catalanes meridionales”, *Actas del I Congreso de Lingüistas Aragoneses*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 89–102 (i dins *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona: Empúries, 1991, 99–114).
 - (1997): “Els noms catalans del ‘mosquit’”, *Revista de Filologia Romànica [Memoria homenaje a Pedro Peira]* 14:I, 487–501 (i reproduït a *Llengua i entorn natural*, Barcelona: Edicions 62, 2001, 159–182 i mapa 8).
 - (1997): “Les dénominations catalanes du *Bothus podas* (Delaroche, 1809) et d'autres pleuronectiformes”, in Dalbera, J.-Ph. / Kircher, C. / Mellet, S. i Nicolăi, R. (ed.): *Les zoonymes*, Nice: Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences Humaines de Nice, 387–405.
 - (1999): “Joan Coromines i la dialectologia catalana”, dins Solà (ed.), 155–168.
 - (2001): *Llengua històrica i llengua estàndard*, València: Universitat de València.
 - (2002a): “Busnada ‘tronada; pluja forta’, arabisme o romanisme?”, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 44 [*Miscel·lània Giuseppe Tavani*; 3], 261–269.
 - (2002b): “Sobre el valencià *gemecar* ‘gemegar’”, *Caplletra* 32, 143–155.
 - (2005): “Norma i espai en català”, dins Roviró, B. / Torrent-Lenzen, A. / Wesch, A. (ed.): *Normes i identitats – Normen und Identitäten*, Titz: Axel Lenzen Verlag, 291–320.
 - (en premsa a): “Moll, etimologista”, *Actes del Congrés sobre Francesc de B. Moll*, Palma de Mallorca.
 - (en premsa b): “Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico”, *Una Lingua del mare. Il genovese tra Liguria e Mediterraneo. I Convegno Internazionale di Studi* (Genova–Arenzano 21–22 novembre 1998).
- Vernay, Henri (1994): *Dictionnaire onomasiologique des langues romanes*, vol. 4, Tübingen: Niemeyer.